

ვაჟა დანელია

სოციალურ მეცნიერებათა დოქტორი
საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი
vazha.danelia@tsu.edu.ge
<https://doi.org/10.52340/lac.2024.09.13>

მივიწყებულ ქართულ თამაშობათა ზოგიერთი ტერმინისათვის

რეზიუმე

თამაშები ნებისმიერი ერის ყოველდღიური ცხოვრების განუყოფელი ნაწილია, რადგან მათში ხალხის თვითმყოფადი კულტურა ვლინდება. მრავალი საუკუნის განმავლობაში ქართული ხალხური თამაშები ფიზიკურ წრთობასთან ერთად ახალგაზრდა თაობის აღზრდის მნიშვნელოვან ელემენტებს შეიცავდა - მოზარდებს უფითარებდა არა მარტო ინტელექტს, მეხსიერებას, წარმოსახვას, გამძლეობას, სისწრაფეს, მოქნილობასა და ძალას, არამედ მათ ქცევის გარკვეული ნორმებისა და წესების, ხალხური ტრადიციების დაცვასა და წინაპართა გამოცდილების განმტკიცებას ასწავლიდა.

ხალხურ კულტურაში „თამაშის“ ცნება ბევრად ფართო და მრავალფეროვანია. ის გვიჩვენებს ადამიანის სულის სხვადასხვა მხარეს, ხან დიდი ეშმაკობის გამოვლინებას, ხან ნებისყოფას და ხასიათს, მონდომებას და სხვას, მაგრამ იმ პირობით, რომ თამაში დარჩეს თავისუფალი, ცოცხალი და მონაწილეთათვის სასიამოვნო.

უწინ თამაში ერქვა ისეთ განსხვავებულ მოვლენებს, როგორებიცაა ცეკვა, სიმღერა, ხუმრობა, შეჯიბრებები, ზოგადად, გართობა. ეს მრავალფეროვნება ნათლად არის წარმოდგენილი სულხან-საბა ორბელიანის „სიტყვის კონაში“. როგორც დიდი მეიგავე გვაუწყებს, „თამაშობა - (თამაშა თათრულად სანახავსა ჰქვიან, ხოლო თამაშობა ქართულად მღერა-შექცევათა სახელია) ესეცა განიყოფების (განიყოფებიან) ექვსად: **ასპარეზობად, მღერად, ფუნდრუკად, ხუნტრუცად, როკვად და შექცევად**“ (ორბელიანი, 1991).

ავტორი თითოეული სახეობის განმარტებასაც იძლევა. მაგალითად, „**მოსპარეზობა(ე)** არს მჭედართა მიერ ანძათა ისრისა სრევა, ბურთთა ყვანჭსა (ყვანჭითა) ცემა, საგანთა სროლა და ეგევითარნი; **მღერა** არს ესენიცა ჭადრაკთა და ნარდთა და ყოველთა სამორინოთა (სამორინეთა) თამაშობა, და ოროლთა მრავალგვარად ბრუნებასაც მღერად(ვე) იტყვიან; **ფუნდრუკი** არს ვაჟებთა მიერ (ს)რბოლა, ხლდომა სხვანი მრავალსახენი სიკისკასენი“ (ორბელიანი, 1991).

დროთა განმავლობაში, განსაკუთრებით საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ, ვითარება საგრძნობლად შეიცვალა. რადგანაც ცარისტულ რუსეთს ხალხის შეკრებებისა და „ბუნტის“ ემინოდა, ხალხური თამაშობების ჩატარებას კრძალავდა.

ქართული პრესა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში კრიტიკულ წერილებს ბეჭდავდა ზემოაღნიშნულ აკრძალვებთან დაკავშირებით, მაგრამ მათთვის ყურადღება არავის მიუქცევია. თანდათან დავიწყებას მიეცა ეროვნული გართობა-ასპარეზობები, ამის გამო 1894

წელს გაზეთი „ივერია“ სინანულით წერდა: „იქამდე მივიდა საქმე, რომ თამაშის წესებიც კი სრულიად აღარ ახსოვს ხალხსა. საჭიროა ვინც კარგად იცის რომელიმე თამაშობა, დაწვრილებით აღწეროს, რომ გავავრცელოთ“ („ივერია“, N53, 1894).

სამწუხაროდ, ეს ტენდენცია დღესაც გრძელდება. წინამდებარე ნაშრომში გაანალიზებულია უძველეს თამაშობებთან დაკავშირებული სამი ტერმინი, კერძოდ, **განჯაფა**, **მხარდავედრა** და **მერწყულე**, რომლებიც დიდი ხანია, დავიწყებას მიეცა.

საკვანძო სიტყვები: ხალხური თამაშები, განჯაფა, მხარდავედრა, მერწყულე, ძვლის კამათელი, მესხური თამაშები

ძირითადი ნაწილი

განჯაფა რომ ძველ საქართველოში გავრცელებული ყოფილა, ეს დამოწმებულია მთელ რიგ ისტორიულსა თუ ლიტერატურულ წყაროებში. მას იხსენიებს XVII საუკუნის გამოჩენილი მეფე-პოეტი თეიმურაზ პირველი. მეფე-პოეტი თეიმურაზ მეორე კი ნარდსა და ჭადრაკთან ერთად განჯაფაზეც მიუთითებს თავის თხზულებაში „სარკე თქმულთა“. შემდეგ მან ამ თამაშს ცალკე ლექსი-ზმაც მიუძღვნა.

სულხან-საბა ორბელიანს „სიტყვის კონაში“ **განჯაფა** ასე აქვს განმარტებული: „სამღერელია (+ტყაპუნა), განჯაფა თურქთა ენაა, ქართულად **ბიანქო** ეწოდების“ (ორბელიანი, 1991).

ქართველთა ამ მივიწყებულ თამაშობას ჯერ კიდევ 1855 წელს მიაქცია ყურადღება დიდმა პოეტმა და საზოგადო მოღვაწე რაფიელ ერისთავმა.

„**განჯაფა** - თამაშობა ყოფილა ქალაღდისა, - წერს იგი. - ეს სათამაშო ქალაღდი იყო ნახატი ზოგი კარტონის ფირფიტაზე, ზოგი - ძვლებზე და შესდგებოდა რვა ხალისაგან (როგორც აწ არსებული ბანქო - ოთხი ხალისაგან არის შემდგარი). ამ ხალებს ერქვათ შემდეგი სახელები: 1. ყიზილი, 2. ბარათი, 3. აღაღჩა, 4. ხმალი, 5. ჩანგი, 6. თაჯი, 7. ყუმაში, 8. ყარაჯი. - თითო ხალში, ანუ ვარაყში იყო თორმეტი ქალაღდი, გარდა ყიზილის ვარაყისა, რომელშიაც იყო ცამეტი და ამ მეცამეტეს ერქო აღთაფი, ზედ იყო გამოხატული მზე-ლომი და უფროსი იყო ყველა ქალაღდისა“... (ერისთავი, 1887).

პროფესორ თემურ ჯაგოდნიშვილის აზრით, რაფიელ ერისთავი „საგანგებოდ ყოფილა დაინტერესებული და დიდი მუშაობა ჩაუტარებია უკვე მის დროს მივიწყებული გასართობი თამაშის - „განჯაფის“ აღსადგენად. სახელოვანი პოეტი ამ საკითხს პირველად 1855 წელს შეხებია, ანუ ორი წლით ადრე, ვიდრე ჟურნალ „ცისკარში“ გამოქვეყნდებოდა ივ. კერესელიძის „ცოდნისათვის განჯაფისა“ (ჯაგოდნიშვილი, 1979).

თამაშის რაობა 1857 წელს „ცისკარში“ დეტალურად აღუწერია იმ დროის ცნობილ პოეტ დავით ციციშვილს. „ცისკარის“ რედაქტორის - ივანე კერესელიძის შესავალი წერილის მიხედვით, „საქართველოში ვიდრე მეფობამდე ირაკლი II; ნაცვლად სათამაშო ქალაღდებისა, უხმარათ მათივე მზგავსი ძვლის ფირფიტები, რომელნიცა მხატრობითა თვისითა წარმოუდგენენ მოთამაშეთა სხუა და სხუათა მნიშვნელობათა და რომელსაცა ჰსწოდებია „განჯაფა“.

ეს ფირფიტები გვერდნა რედაქციაში, გარნა ვერას გზით ვერ მივხვდით, თუ ვით ჰქონათ ხმარებაში ძველ დროს. ჟამსა მოგზაურობისა ჩემისასა ამა წელს, ვიმყოფებოდი რა ჩუენის თანამედროეს მწერლის თ. დავით ციციშვილის სახლში ს. ქარელს, სადაცა მაჩუენა თავისნი მრავალნი მშვენიერნი თხზულებანი, მათ შორის ვპოვე აღწერა ზემო ხსენებულის განჯაფისა, რომელსაცა ვბეჭდავთ ჩუენს ჟურნალში დარწმუნებითა მით, რომ ჩუენის „ცისკარის“ მკითხველნი მიიღებენ სასიამოვნოდ“ („ცისკარი“, 1857).

შესავლის შემდეგ დაწვრილებით არის აღწერილი განჯაფის რაობა და თამაშის წესები. კერძოდ, ნათქვამია, რომ „განჯაფა“ არის ხელი რვა: პირველი არის ყიზილი, რომლისაცა ბატონს ეწოდება ალთაფი და ამის პირველობის ცნობის ნიშანი არის მზე ლომსა ზედა. მეორე არის ყუმაში, მესამე არის ბარათი, მეოთხე არის ჩანგი, მეხუთე არის ხრმალი, მეექვსე არის თაჯი, მეშვიდე არის ალაღი და მერვე ყარაჯი“ („ცისკარი, 1857).

რაფიელ ერისთავს ჟურნალ „ცისკრის“ პუბლიკაციის შემდეგაც არ შეუწყვეტია განჯაფასთან დაკავშირებული კვლევა-ძიება, რადგან პოეტი ერთგან შენიშნავს, რომ „იმ აღწერით ვერა გავიგე რა: - სანატრელი კია, რომ ამ თამაშობის მოგონება და სწავლა განაახლოს ვინმემ. იტყვიან: „ნარდი ბედია, ჭადრაკი - ჭკუა, განჯაფა ცრუა“-ო. - დეე, იყოს სიცრუე - ყველა ბანქოს თამაშობა, სულ სიცრუე არ არის?“ (ჯაგოდნიშვილი, 1979).

1887 წლის 15 თებერვალს საყოველ-კვირაო სალიტერატურო და სამხატვრო გაზეთ „თეატრის“ N6-7 ნომრებში (გვ. 19-23) დაიბეჭდა რაფიელ ერისთავის საინტერესო წერილი „ზმა“, რომელშიც ავტორი თავიდან ყურადღებას „ზმაზე“ ამახვილებს, შემდეგ კი - თეიმურაზ მეორის ლექს „განჯაფაზე“:

„ზმა“ ჰქვიან იმ გვარ სიტყვას, რომელი მუსაიფში, ორი ფრაზითგან გამოიქანდეკება და შესდგება: პირველი ფრაზის ბოლოს მარცვლებიდგან და მეორე ფრაზის პირველი მარცვლებიდგან - შეერთებულად, მაგალითებრ, ავიღოთ სიტყვა: „მამა“. ამის ზმა შეიძლება ასე გამოიხატოს: იამა მას შენი სიკეთე; „მე ფეხთ განბანილთა მიერ ეკლესია ვადიდო“; „დედათა მარლი ვარ“...

ამ გვარი ვარჯიშობა ზმებში მწერლებსა და ბატონისშვილებშიაც ყოფილა. აი კიდენ ზმები, ნათქვამნი ლექსად, ყუმარზედ, მეფის თეიმურაზ მეორისაგან: განჯაფაზედ...

განჯაფა *).

„ამისგან ჯაფას ბევრს ვნახავ, ვინ მზესა დაედარების,
ალაღთა ფიცსა არ ჰსჯერა, მას სხვა რა მოეგვარების,
ამაყი ზილიხანის-თვის, უწყენს ვინც მოეხმარების,
აბა რათ იწყენს ხუმრობას, თუ მე კი არ მემტერების?..
დიაღ აღ ჩადის ავადა, რად არ მომყვების მეოდა,
ზმა ლიზლობაში წამერთვა, შემომწყრა ჩემი მზეოდა,
მომჩანგის წელში გაყრითა, დავსწყევლე რიცხვი დღეოდა
რათა ჯიჯინი გადამხდა, რად აღარ მახსენეოდა?..
ყუ მაშინ* ბალიშად ვნახე, თავს ქვეშე დადებულები
ეყარა ჯიბეს მას ვარდი, ფიცხლავ ცხვირს მეცა სულელები,
ათი ფიალის ღვინის სმით ეშხმან შემიკრა გულელები,
ვარა ყიზილბაშს ნამყოფი, გასინჯე ჩემი თქმულები...“

აქ უნდა შევნიშნო, რომ, რადგან დღეს „განჯაფის“ თამაშობა დავიწყებულია და ამისი ბანქო ხმარებაში აღარ არის, რასაკვირველია, ზემოთ მოყვანილი ზოგიერთი ზმები და სიტყვები გაუგებლად დარჩება, რომლისამე მკითხველისათვის. ვაპირობ, თუ მოვახერხე, ამ თამაშობის აღწერას და აღდგენას. ჯერ, ეს საგანი, საშემდეგოდ რჩება“ (ერისთავი, 1887).

პოეტ იოსებ გრიშაშვილის „ქალაქური ლექსიკონის“ მიხედვით, განჯაფა სპარსეთიდან შემოტანილი ბანქოს მსგავსი თამაშობაა, ძვლის ფირფიტებიანი სათამაშო ქალაღი (გრიშაშვილი, 1997).

პროფესორ ნომადი ბართაიას მოსაზრებით, „ქალაქურ ლექსიკონში“ მოცემული ლექსიკური ერთეული განჯაფა იგივეა, რაც სპარსულ ენაში არსებული ტერმინი [gangafa/e/]

სათამაშო ქაღალდი. აღნიშნული ლექსემა, ფორმითა და შინაარსით, თითქმის უცვლელად ჩანს შემოსული სპარსულიდან ქართულში [ბართაია, 2010].

როგორც ირკვევა, განჯაფა სამღერელია, სპარსეთიდან არის შემოტანილი, ძვლის ფირფიტებიანი ბანქოს მსგავსი თამაშობა. ალ. ორბელიანის თქმით, „პირველსავე რუსობის დროს საქართველოში განჯაფის თამაშობა გადავარდა და იმას მაგივრად ქაღალდის თამაშობა შემოვიდა“ („მნათობი“, 1869 წ., მაისი-ივნისი).

ალ. ორბელიანის ნათქვამში ყურადღებას იპყრობს წინადადება ძვლის ფირფიტებიანი ბანქოს მსგავსი თამაშობის გადავარდნის შესახებ.

1945 წელს არმაზის არქეოლოგიური გათხრებისას იპოვეს ძვლის კამათელი. მკვლევართა აზრით, ეს შესაძლოა მიაწიშნებდეს, რომ ჩვენი წინაპრები იცნობდნენ ჩატურანგას (ჭადრაკის წინამორბედს), რადგან ასეთი კამათელი სწორედ ამ თამაშის დროს გამოიყენებოდა.

კამათელი, ალბათ, ერთ-ერთი უძველესია, რომელიც კაცობრიობისთვისაა ცნობილი. ძველად ადამიანებს სჯეროდათ, რომ ღმერთები განსაზღვრავდნენ თამაშის შედეგს. მაგალითად, რომაელებს სწამდათ, რომ ძვლებით თამაშის შედეგზე პასუხიმგებელი იყო იუპიტერის ქალიშვილი ფორტუნა. დასტურად დღემდე შემორჩენილი გამოთქმებიც კმარა: ფორტუნამ გაუმართლა, ფორტუნამ ზურგი აქციაო.

მსოფლიოს მეცნიერთა მრავალწლიანი კვლევის მიუხედავად, დღემდე უცნობია, საიდან შემოვიდა ძვლებით თამაში. ბერძენი პოეტი სოფოკლე მიიჩნევდა, რომ მისმა თანამემამულეებმა ის ტროას ალყის დროს გამოიგონეს. ისტორიის მამა ჰეროდოტეს მტკიცებით კი, ლიდიელებმა სწორედ აზარტული თამაშებით შეძლეს საკუთარი თავის დავიწყება ქვეყანაში შიმშილობის დროს.

არქეოლოგების აზრით, სათამაშო კოჭები გაცილებით ძველია. გათხრები იმაზე მიუთითებს, რომ ძვლებით თამაში დამოუკიდებლად გამოუგონიათ მრავალ ქვეყანაში ერთდროულად - მთელ მსოფლიოში ის ერთი ადგილიდან არ გავრცელებულა, ვთქვათ, როგორც ჭადრაკი.

კათოლიკურმა ეკლესიამ კამათელი მე-14 საუკუნის ბოლომდე აკრძალა - ქრისტეს დამამცირებელ საგნად მიიჩნევდა, რადგან რომაელმა ჯარისკაცებმა ჯვარცმის შემდეგ სწორედ კოჭებით გაითამაშეს მისი ტანსაცმელი, თუმცა ძველად ხომ სხვადასხვა ქვეყანაში სათამაშო ძვლების დახმარებით ინაწილებდნენ მიწის ნაკვეთებს, წყვეტდნენ ტახტის მფლობელისა თუ მემკვიდრეობის ბედსაც კი. კამათელს „ამნისტია“ მხოლოდ 1396 წელს შეეხო.

აზარტულ თამაშებს [არაბულად კამათელი არის „ამ-ზარხი“ (მონარდეები კამათელს დღესაც ზარად მოიხსენიებენ). ჯვაროსნებმა ლაშქრობისას გადმოიღეს ეს გასართობი და სიტყვა „აზარტი“ სამუდამოდ შევიდა ევროპულ ენებში], მით უმეტეს - სათამაშო ძვლებს, ზემოაღნიშნულის გამო, ძველ რუსეთშიც არ სწყალობდნენ. ამიტომაც არის სავარაუდებელი საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ ჩვენთან ძვლის ფირფიტებიანი ბანქოს მსგავსი თამაშობის - **განჯაფის** გადავარდნა და დავიწყება.

როგორც ზემოთ აღნიშნა, მე-19 საუკუნის მე-2 ნახევრის საქართველოს ჟურნალ-გაზეთებში ბევრი წერილი იბეჭდებოდა ეროვნული თამაშობების მივიწყებასთან დაკავშირებით. ამ თვალსაზრისით, ალბათ, ძალიან მნიშვნელოვანია 1882 წლის 17 ოქტომბერს გაზეთ „დროებაში“ მესხურ თამაშებთან დაკავშირებით გამოქვეყნებული წერილი, რომელიც ეთნოგრაფ ივანე გვარამამეს ეკუთვნის. პუბლიკაციის მიხედვით, მესხური თამაშების პროგრამაში შედიოდა თურმე თამაშობათა სხვადასხვა სახეობა, მათ შორის - მჯიღვით

ბრძოლა, ჭიდაობა, ქალის გაქცევანი, მხარდავედრა, ბურთაობანი, სიმძიმეების აწევა, ჯირითი და სხვა.

ეტყობა, გვარამაძე გრძნობდა, წერილში დასახელებულ თამაშობათა ზოგი სახეობა მკითხველისთვის დროთა განმავლობაში გაუგებარი იქნებოდა, ამიტომ მათს განმარტებებს თავადვე იძლევა.

ყურადღება გვინდა გავამახვილოთ ერთ-ერთ სახეობა **მხარდავედრაზე**, რომელსაც ავტორი ასე განმარტავს: „ორად გაიყოფებოდნენ ხელ-ფეხ მარჯვე ვაჟნი. ერთი რიგი წრეს შიგნით იყო, მეორე წრეს გარედ. უკანასკნელნი ცდილობდნენ საშუროდ ჩაჩი (გრძელი ქუდი - საბა) მოეტაცათ შიგანებისგან და ისინიც მოთხვით ერთსა და ერთ ფეხს გარდასცხემდნენ, წრეს გარედ თუ მოერტყმიათ, ის მხარე გაჭრილად დაითვლებოდა. მაშინ გარენი წრეში შედიოდნენ და შიგანაები გარედ მოექცეოდნენ“ („დროება“, 1882).

აღწერიდან ნათლად ჩანს, რომ ეს თამაშობა ჩვენთვის კარგად ნაცნობ **ლახტს** (საბას განმარტებით, უძველესო საცემი საომარი) ჰგავს. საგულისხმო ის არის, რომ ძველ საქართველოში **მხარდავედრას** სახელწოდებით არა მარტო სასპორტო შეჯიბრება, არამედ - ქართული ხალხური ცეკვაც გვექონია, მაღალ ხტომებზე აგებული, რომელსაც მამაკაცები ასრულებდნენ. შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ მესხურ თამაშებს, როგორც დღესასწაულს, ელინური ოლიმპიური თამაშების მსგავსად, კულტურული პროგრამაც ახლდა და მისი შემადგენელი ნაწილი ხალხური ცეკვა **მხარდავედრაც** ყოფილიყო, მაღლა შეხტომასთან ერთად, როგორც ხორუმში, მხარზე შედგომით, რაც, ალბათ, უფალთან მიახლოებით ვედრებასაც გულისხმობდა. უძველეს დროში ხომ ნებისმიერი სახალხო რიტუალი ღმერთებისადმი იყო მიძღვნილი.

დღეს ქართულ ენაში ინგლისური სასპორტო ტერმინების მოძალეებასთან ერთად იშვიათად, მაგრამ მაინც მივიწყებული ქართული სიტყვების გაცოცხლებისა და სამზეოზე გამოტანის ტენდენციაც შეინიშნება. ამ მხრივ განსაკუთრებით მორაგბეები გამოირჩევიან. თუმცა ვერც ამ სფეროს წარმომადგენლებმა აუქციეს გვერდი უცხოურ ტერმინებს.

რაგბიში უხეში თამაშით გამოწვეული იძულებითი შესვენებისას მოედანზე მოთამაშეთა დასარწყულებლად წყალი სპეციალურად ამ საქმისთვის გამოყოფილ ადამიანებს შეაქვთ. ასეთ პიროვნებას „ინგლისურად **„ვოთერ ქერიერ“** ჰქვია, ჩვენ კი ტფილისური **თულუხჩი** შევუსაბამეთ“, - წერს ერთ-ერთ ნაშრომში ქართული რაგბის მემატთანე ზაალ გიგინეიშვილი (გიგინეიშვილი, 2014).

„ტფილისური თულუხჩი“ თურქული სიტყვაა და მეთულუხეს (ქეგლ 1986), ანუ თულუხით წყლის მზიდავს ნიშნავს. თულუხიც თურქულია - წყლის საზიდავი (ცხენით და მისთანათი) რუმბი, კასრი ან დიდი თუნგია (ქეგლ 1986), ამიტომ უფრო მიზანშეწონილად მიგვაჩნია ტერმინ **მერწყულის** ან **მერწყულეს** (სიტყვიდან „არწყულებს“ ხელობის აღმნიშვნელი მე-ე თავსართ-ბოლოსართით ნაწარმოები) გამოყენება, რაც, საბას განმარტებით (ორბელიანი 1991), **წყალთ მზიდავია** (წყლის მზიდავი) ან **ზოდიაქო** (ესენი არიან სახელნი და ნიშანნი მათ(თა)ნი და რომელთა თთვესა მიითვალავს მზე მათ: **მერწყული** - იანვარსა 20). ილია აბულაძის ძველი ქართული ენის ლექსიკონის (აბულაძე, 1973) მიხედვითაც **მერწყული**, **მერწყულე** წყლის მომტანს ნიშნავს („იყვნენ იგინი **მრეშუველი** (მრეშველი - მეშეშე) და **მერწყულე**“; „არა მოგაკლდეს თქუენგან მონა, **მრეშუველი** და **მერწყული**“; **M. ისუ ნ. 9.21 და 23**).

ქართველები ერთ-ერთი უძველესი და მდიდარი კულტურით გამორჩეული ერი ვართ. ჩვენი დამოკიდებულება ტრადიციების მიმართაც განსაკუთრებულია და ვუფრთხილდებით კიდევ მათ, თუმცა ზოგი მივიწყებული ტრადიციის აღსადგენად, დღემდე შემორჩენილთა შესანარჩუნებლად და ქართული ენის სიწმინდისათვის მეტი გარჯა გვმართებს.

ლიტერატურა

1. აბულაძე ილია (1973), ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბ., [M. ისუ ნ. 9.21 და 23 - მცხეთის ბიბლია, ხელნაწერთა ინსტიტუტი, A-51 ხელნაწერი, წიგნი ისუ ნავესი, 9.21 და 23];
2. ბართაია ნომადი (2010), ქართულში შემოსული სპარსული ლექსიკა (იოსებ გრიშაშვილის „ქალაქური ლექსიკონის“ მიხედვით), თბილისი, უნივერსიტეტის გამომცემლობა;
3. გიგინეიშვილი ზაალ (2014), რაგბის ქართული ტერმინოლოგია, ტერმინოლოგიის საკითხები, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, გვ. 74-79;
4. გრიშაშვილი იოსებ (1997), ქალაქური ლექსიკონი (საარქივო მასალა), [გამოსაც. მოამზადა რუსუდან კუსრაშვილმა]. გამომცემლობა „სამშობლო“, თბილისი;
5. „დროება“, N217, 1882;
6. თ. ერისთავი რაფიელ (1887), ზმა, თეატრი - საყოველ-კვირაო სალიტერატურო და სამხატვრო გაზეთი, N 6-7, თებერვალი 15, გვ. 19-23).
7. „ივერია“, N53, 1894;
8. „მნათობი“, 1869 წ., მაისი-ივნისი;
9. ორბელიანი სულხან-საბა (1991), ლექსიკონი ქართული, I, ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, თბილისი, „მერანი“;
10. ორბელიანი სულხან-საბა (1993), ლექსიკონი ქართული, II, ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, თბილისი, „მერანი“;
11. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი (ერთტომეული) 1986, არნ. ჩიქობავას რედაქციით, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, თბილისი;
12. „ცისკარი“, 1857 წელი, N 12, გვ. 48-53;
13. ჯაგოდნიშვილი თემურ (1979), რაფიელ ერისთავი და ხალხური შემოქმედება, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, გვ. 98.

Vaja Danelia

Doctor of Social Sciences
Georgian Technical University

For some forgotten Georgian game terms

Games are an integral part of the daily life of any nation, because they reveal the unique culture of the people. For many centuries, along with physical exertion, Georgian folk games included important elements of the upbringing of the young generation - they developed not only intelligence, memory, imagination, endurance, speed, flexibility and strength, but also taught them to observe certain norms and rules of behavior, folk traditions and strengthen the experience of their ancestors.

After Georgia joined Russia, many games were forgotten, because the Russians forbade them - they were afraid of gathering of people and "riot". The paper analyzes some terms related to forgotten Georgian games, namely, Ganjafa, Mkhardavedra and Merkulule.

Ganjafa - was a card-like game imported from Persia, playing paper with bone plates. Mkhardavedra - a type of sport included in the program of the ancient Meskhuri Games, about which Ivane Gvaramadze published a letter in "Droeba" newspaper on October 17, 1882. As it turns out, Georgians also had a folk dance with this name.

The person who brings water to the players on the field during a forced break caused by a rough game in rugby is called tulukhch, while we have the old Georgian word merkule, which, according to Sulkhan-Saba Orbeliani, means a water carrier.

Key words: folk games, Ganjafa, Mkhardavedra, Aquarius, bone dice, meskhur games.